

вової бази регулювання нормотворення в державі. Це передбачає певні корективи юридичної регламентації нормотворчості задля підвищення її якості.

Усунення недоліків нормативно-правових актів здійснюється внесенням змін і доповнень до останніх, виданням їх у новій редакції, їх кодифікацією та офіційним нормативним тлумаченням. Кожен із цих різновидів юридичної діяльності має свої особливості, оскільки належить або до власне правотворчості, або до правосистематизації, або до правоінтерпретації.

Лит.: Коваленко Т. О. Юридичні дефекти правового регулювання земельних відносин в Україні. К., 2013; Шутак І. Д., Онищук І. І. Юридична техніка. Івано-Франківськ, 2013; Косович В. М. Удосконалення нормативно-правових актів України: техніко-технологічні аспекти. Л., 2015.

П. М. Рабінович.

ЮРИДІЧНО ЗНАЧУЩА ПОВЕДІНКА – визначена принципами права і врегульована його нормами соціально значуща юридично оцінювана поведінка суб'єкта, що здатна спричинити юридичні наслідки.

Цей термін є відносно новим для понятійного апарату юридичної науки, в якій, як аналогічні, вживаються такі поняття, як «поведінка у сфері права», «правова поведінка». Останнє певний час застосовується для позначення вчинків у правовій сфері як канонізована правознавством категорія, до змісту якої включають змістові антиподи – поведінку правомірну й протиправну. Зберігання ж позначення для них узагальнюючого терміна «правова» залишає питання про його коректність.

Витоки походження терміна «право-мірна» вказують на семантичну єдність понять «право» і «міра». Тому етимологічне переосмислення термінологічного зв'язку «правова поведінка» дозволяє ототожнити з «правовою» тільки правомірну, а протиправну, що суперечить праву, виводиться за рамки правової, але залишається в межах поняття «юридично значуща поведінка».

Сутність правової поведінки розкривається в її ознаках.

1. Соціальна значущість. До сфери дії права входить така поведінка, яка має важливе соціально-економічне, суспільно-політичне, практико-орієнтоване і особистісно-актуалізоване значення. З огляду на суспільні інтереси ця поведінка оцінюється як така, що виступає у формах корисної (позитивна соціальна значущість), шкідливої (негативна соціальна значущість) чи нейтральної (суспільно незначущої) поведінки. Корисною є конструктивна правова активність суб'єктів (укладання договорів, участь громадян у виборах та подібні). Соціально шкідлива поведінка, навпаки, порушує нормальні соціальні зв'язки, їх усталений розвиток, правовий порядок у цілому (адміністративні проступки, злочини, невиконання батьківських обов'язків та ін.).

2. Інтелектуально-вольовий зміст поведінки, що є психологічною характеристикою прояву певного стану особливостей інтелектуальної і емоційно-вольової сфери психічної діяльності особи.

Правові засоби впливу придатні для регулювання такої поведінки, яка перебуває під реальним чи потенційним контролем психічних складових

свідомості – інтелекту та волі особи, яка здатна усвідомлювати значущість і наслідки власних вчинків та керувати ними. Тобто поведінка особи відображає її вольовий аспект її правосвідомості.

Проте юридичні наслідки можуть наставати і за відсутності цієї властивості, коли поведінка особи не є свідомо-вольовою – не відображає усвідомлення нею власного вчинку, або не є проявом її волі (скоєння суспільно небезпечного діяння неосудною особою, юридичним наслідком якого є судові рішення щодо призначення примусового лікування; поведінка недієздатної особи, або особи, яка не досягла віку юридичної відповідальності, – кримінальної, адміністративної).

Тому юридично значущим може бути вчинок особи, яка перебуває як у нормальному, так і в патологічному стані її інтелектуально-вольових та фізіологічних характеристик. Стан психічної діяльності особи (інтелектуальний, емоційний, вольовий) може бути і проміжним, що впливає на юридичну кваліфікацію її поведінки (алкогольне сп'яніння, сильне душевне хвилювання і т. ін., які, відповідно, обтяжують чи пом'якшують юридичні наслідки).

На психологічну сторону поведінки особи впливають різноманітні усвідомлені нею інтереси, мотиви, раціональні та емоційні оцінки, звички, рівень правової обізнаності та ін.

3. Юридична визначеність. Поведінка є юридично значущою, якщо вона чітко визначена юридично. Ця властивість дає суспільству розуміння того, яка саме корисна або шкідлива поведінка є на цей час юридично значущою,

а яка нею не є; і передбачає: чітке закріплення зовнішніх (об'єктивних) та внутрішніх (суб'єктивних) показників Ю. з. п. в джерелах права, що її регламентують; встановлення правових форм, способів та засобів її регламентації в нормах права. Лише за умов юридичної визначеності (регламентованості законом): поведінка входить у сферу дії права, набуває ознак юридичної значущості; суспільство дістає можливість юридично оцінювати її, а держава – контролювати її правомірність та адекватно реагувати, впорядковуючи згідно з визначеними законом вимогами та показниками її правомірності. Суспільно небезпечний вчинок стає юридично значущим, а отже, і суспільно контрольованим, якщо в нормах закону чітко визначені усі його показники як злочину певного виду (вік суб'єкта, спосіб скоєння та ін. ознаки). Зазначені в нормах межі поведінки в їх юридично значущому діапазоні визначають: показники самої поведінки (ознаки правосуб'єктності особи; зовнішній прояв – дія чи бездіяльність, способи, засоби, час та місце вчинення; юридичні засоби впливу на таку поведінку (спосіб встановлення та обсяг прав та обов'язків – дозволи, заборони, зобов'язання; способи їх реалізації; випадки, способи та ступінь їх обмежень); правові наслідки (наприклад, права та обов'язки, яких набуває сторона договору; міра та вид відповідальності, що настає за скоєння шкідливого вчинку, та ін.). Чітка визначеність Ю. з. п. виявляє її формально-юридичну ознаку – відповідність або невідповідність принципам і нормам права.

4. Здатність викликати юридичні наслідки. Будь-яка юридично визначена (врегульована) поведінка (шкідлива чи корисна) в механізмі правового регулювання є юридичним фактом, що викликає виникнення, зміну або припинення правовідносин, зумовлює їх юридичний зміст – суб'єктивні права та юридичні обов'язки (наприклад, внаслідок укладання цивільної угоди) або заходи юридичної відповідальності до суб'єкта (внаслідок його правопорушення).

5. Об'єктивізація (зовнішній прояв). Основним елементом Ю. з. п. завжди є конкретні правові вчинки, які мають об'єктивні й суб'єктивні властивості. Об'єктивні властивості полягають у тому, що вчинок як акт людської поведінки виражений у тій чи ін. конкретній формі. Зовнішній вияв поведінки – це втілення, проекція свідомо-вольової поведінкової складової суб'єкта (його мотивів, цілей, намірів і т. ін.) зовні, в об'єктивній, доступній для сприйняття формі – його фізичному діянні, яке підпорядковується умовам простору, часу, причинності тощо.

Форма прояву вчинку може бути активною (дія) або пасивною (бездіяльність) поведінкою суб'єкта права у сфері правового регулювання.

Юридично значуща дія – юридично оцінювана у правових приписах, зовні виражений активний вияв волі людини, яка відбувається з використанням певних засобів і способів і тягне або здатна спричинити юридично значимі наслідки. Залежно від характеру наслідків і правової оцінки юридично значимі дії поділяються на правомірні й неправомірні.

Юридично значуща бездіяльність – регламентована правом пасивна поведінка суб'єкта, виражена в невикористанні особою наданих їй повноважень чи нездійсненні обов'язкових дій. Бездіяльність набуває юридично значущого характеру тільки в ситуації, що знаходиться у сфері правового регулювання.

Юридично значущі дія і бездіяльність – парні юридичні категорії, оскільки вони: виявляють подвійність юридичної інформації; внутрішньо діалектично пов'язані; взаємно доповнюють одна одну; відображають специфічний баланс мотиваційних правових засобів та певні шляхи їх використання.

Наявність тільки-но бажання суб'єкта щось вчинити, не втіленого у конкретний юридично значущий вияв, не може викликати наслідків: його наміри залишаються поза межами впливу правовими засобами.

6. Структурованість (наявність внутрішнього складу). Будь-яка поведінка суб'єкта у сфері права акумулює її невід'ємні суб'єктивні та об'єктивні прояви, ознаки, незалежно від її соціальної значущості, правомірності чи протиправності. Структурно її юридично визначений склад містить 4 елементи: об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону. Тобто юридичним фактом, що викликає юридичні наслідки (позитивні або негативні), є Ю. з. п. з усіма елементами її складу: правомірна приводить до виникнення суб'єктивних прав і обов'язків; неправомірна – до застосування заходів державного примусу – виникнення юридичної відповідальності, обмежен-

ня суб'єктивного права чи його відновлення та ін.

7. Контрольованість державою, яка: шляхом нормотворчої діяльності встановлює зразки, межі та показники правомірності чи неправомірності Ю. з. п., способи і засоби її реалізації та забезпечення; органами державного управління, нагляду, моніторингу, податкових та ін. інститутів влади здійснює контроль за відповідністю юридично значущої діяльності суб'єктів вимогам правомірності, що зазначені в нормативних актах, договорах, статутах юридичних осіб та ін. джерелах; через виконання охоронної функції органів прокуратури, МВС та ін., у випадках оцінки поведінки суб'єкта як неправомірної, уповноважена застосовувати заходи державно-правового примусу до нього.

Серед властивостей Ю. з. п., які в сучасній науці привертають увагу науковців, позначені такі.

1. Зв'язок із правосвідомістю і правовою культурою. Зміст Ю. з. п. особи: а) обумовлений її правосвідомістю (бо вона для неї: є джерелом раціонального усвідомлення мети поведінки; формує її уявлення про допустимі засоби її досягнення, орієнтує на їх вибір у конкретній ситуації; дозволяє правильно оцінити ефективність обраних правових способів і засобів її досягнення); б) обумовлений правовою настановою суб'єкта – особливим елементом правосвідомості, який перетворює ставлення особистості до права в програму його юридично значимих діянь і трансформується в певний стереотип поведінки у правовій сфері – стійке уявлення про нього, яке: формується на засадах внутрішніх ідеалів, інтересів, потреб, мо-

тивів, досвіду; формує схильність суб'єкта до здійснення цілеспрямованого впливу на свою Ю. з. п.; в) залежить від рівня (активного, звичайного або пасивного) і спрямованості його правосвідомості (правомірна або протиправна спрямованість цілей його вчинку).

2. Зв'язок із правовою інформацією. Поведінка суб'єктів права в сучасному інформаційному суспільстві залежить від своєчасного забезпечення достовірною правовою інформацією, оскільки їх права неінформованість – шлях до юридичних помилок, нереалізованих правових можливостей або до зловживання своїми правами, до нестабільності поведінки у правовій сфері. Правова інформація – відомості, які містяться у джерелах права (первинні форми), актах тлумачення та реалізації правових норм (вторинні форми). Суб'єкт права враховує і оцінює: безпосередньо правову інформацію (про джерело норми і конкретне правило поведінки); інформацію про життєві обставини, що потребують правової оцінки та правильної юридичної кваліфікації поведінки. Одночасно суб'єкт засвоює інформацію з ін. соціальних норм – релігійних, політичних, економічних, моральних (допоміжний інформаційний потік), на підставі чого він оцінює ще й справедливість і об'єктивність правових рішень (законів, актів застосування і тлумачення правових норм).

3. Умовність та змінюваність змісту. Означає рухливість, відносність і неоднозначність категорій «юридично значуще», «правомірне» і «протиправне», «не заборонене», «зловживання» і т. ін. через мінливості їх змісту в часі й соціальному просторі – включення

до їх складу нових видів поведінки і виключення існуючих. Правомірне й протиправне – це оцінні поняття, які багато в чому є умовними і мінливими. Як наслідок, міняються місцями сприйняття норми поведінки та відхилень від неї.

Існуючі 2 види правової поведінки (правомірна і протиправна) є соціальним і юридичним антиподом. Разом з тим межа між правомірною і протиправною поведінкою дуже рухлива і залежить від суспільної ситуації конкретної держави і правової культури в суспільстві. У суспільстві відсутні абсолютно незмінні норми і критерії правомірності поведінки. Вони змінюються в умовах різних державних режимів: заборонене стає дозволеним і корисним, бажаним (наприклад, приватне підприємництво), і, навпаки (наприклад, повернення до відповідальності за наклеп). Звідси – історична мінливість і умовність критеріїв, що визначають межі правомірності дозволеного і забороненого, шкідливого і небезпечного, бажаного, допустимого і необхідного. Для стабільності суспільства важливо, щоб віднесення законом поведінки до видів юридично значущої супроводжувалося збереженням головних гуманітарних цінностей – життя, здоров'я, честі, гідності і т. ін., і захистом від проникнення антисоціальних (у т. ч. аморальних) стереотипів у правомірне, юридично дозволене. Сфера правомірної поведінки в цей час значно розширилася. Це відбулося за рахунок декриміналізації багатьох діянь, що вважалися раніше злочинними, появи нових суспільних ринкових відносин, уведення загальнодозволено-

го типу регулювання відносин. Межа, що розділяє правомірну й протиправну поведінку, стає більш рухливою. Правова сфера життя суспільства робить вчинки суб'єктів юридично значущими, а отже, такими, що мають низку загальних рис, форм виразу, ознак, які дозволяють відмежовувати юридичні вчинки від ін.

Указані ознаки та властивості притаманні всім видам Ю. з. п. і є загальними для них.

До показників, що розрізняють антитипи – правомірну й неправомірну поведінку, – відносять: їх різну (прямо протилежну) соціальну значимість; різну мотивацію їх суб'єктів; різну їх правову регламентацію правовими засобами (правомірна поведінка зазвичай передбачена дозволами або зобов'язуючими нормами, протиправна – заборонами); різні контролюючі функції держави щодо цих видів поведінки і різні юридичні наслідки, що вони спричиняють.

З урахуванням соціального змісту та юридичної оцінки вчинку суб'єкта права і незалежно від форми її зовнішнього вияву (дія чи бездіяльність) Ю. з. п. має такі види:

а) правомірна поведінка – така, що є соціально корисною і відповідає приписам правових норм;

б) неправомірна поведінка: правопорушення – соціально шкідливі вчинки, що скоєні з порушенням приписів правових норм (заборон або зобов'язань); зловживання правом – поведінка, вчинена суб'єктом права формально у рамках правових приписів, але – суспільно шкідлива, що порушує права і законні інтереси ін. осіб; об'єктивно неправо-

мірне діяння – суспільно шкідлива поведінка, що оцінюється як така, що вчинена за умов відсутності вини всупереч вимогам правових норм.

Лит.: Правовое сознание и правовое поведение: анализ причинной взаимосвязи / Г. К. Артамонова, В. В. Горбашов, Т. П. Ретунская, В. М. Реуф // Мир политики и социологии, 2012, № 1; Шульга А. М. Юри-

дично значуща поведінка особистості: поняття, основні ознаки // Форум права, 2012, № 1; Завальнюк В. В. Юридична антропология та правозначуща поведінка // Митна справа, 2013, № 6 (90); Загальна теорія держави і права / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Х., 2014.

С. М. Олейников.